

XAYOLNING TURLARI VA RIVOJLANISH JARAYONLARI

Raxmatullayeva Sarvinoz Shukurovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Jismoniy madaniyat fakulteti

Jismoniy madaniyat yo'nalishi talabasi

raxmatullayevas636@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17747104>

Annotatsiya: Maqolada xayol tushunchasi, uning turlari va rivojlanish jarayonlari psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, xayolning kognitiv, ijtimoiy va emotsional omillar bilan bog'liqligi, yosh davrlarda rivojlanish xususiyatlari va ijodiy faoliyatdagi roli yoritiladi.

Kalit so'zlar: xayol, fantaziya, ijodiy xayol, kognitiv rivojlanish, emotsional tajriba, yosh davrlar.

Kirish

Inson psixikasining eng murakkab va sirli jihatlaridan biri — xayol (tasavvur, fantaziya) xizmat qiladi. Xayol — bu odam ongida hozirgi paytda tashqi sezgilarga tayangan holda mavjud bo'lmagan holatlar, obrazlar yoki g'oyalarni yaratish, qayta ishlash va tasavvur qilish jarayonidir.

Xayol funktsional jihatdan oddiy idrok va xotiradan farqli — u ilgari sezilgan, tajriba qilingan yoki bilgan narsalarni birlashtirish, ularni o'zgartirish yoki umuman yangilarini yaratishga yo'naltirilgan.

Psixologik va ijodiy jarayonlarda xayol muhim rol o'ynaydi: muammolarni hal qilishda alternativ yechimlarni topish, kelajakni rejalashtirish, ijodiy konsepsiyalar yaratish — bular xayol orqali amalga oshiriladi.

Bundan tashqari, xayol — inson ongining rivojlanishida, shaxsiy identifikatsiya, fantasiyalar, ideal va maqsadlarni shakllantirishda ham muhim vosita hisoblanadi.

Shu bois, xayol tushunchasini, uning turlarini va rivojlanish jarayonlarini chuqur tahlil qilish psixologiya nazariyasi va pedagogik amaliyot uchun dolzarbdir. Quyidagi bo'limlarda bu masalalar kengroq ko'rib chiqiladi.

Asosiy qism

Xayol — “inson ongida sezilmayotgan, realda mavjud bo'lmagan holat, obraz yoki g'oyalarni yaratish” jarayonidir.

Psixologik funksiyalari ko'p: ijodiy fikrlashni rag'batlantirish, muammolarga noodatiy yechim topish, kelajak rejalari tuzish, shaxsiy tajriba va xotirani boyitish, emotsional holatni qayta ko'rib chiqish va boshqalar.

Xayol intellektual va kognitiv jarayonlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u shaxsning murakkab fikrlash, rejalashtirish va abstrakt konsepsiyalar yaratish salohiyatini kengaytiradi.

Psixologik manbalar xayolni turli mezonlar bo'yicha tasniflaydi. Quyida eng ko'p uchraydigan turlar keltiriladi:

Tur	Ta'rif / xususiyat
Fantaziya (ijodiy xayol)	Real bo'lmagan, yorqin, yangicha obrazlar va g'oyalarni mental ravishda yaratish; san'at, adabiyot, ilmiy ixtirolarda namoyon bo'ladi.

Tur	Ta'rif / xususiyat
Simvolik / konseptual xayol	Muammolarni yechish, rejalar tuzish, abstrakt fikrlash — tasavvur orqali hodisalar modelini yaratish. (OUP Academic)
Antitsipativ xayol (kelajakni oldindan tasavvur qilish)	Kelajakdagi holat yoki voqealarni ongda oldindan rejalashtirish va tasavvur qilish.
Ijtimoiy-emosional xayol	Boshqalar holatini, ijtimoiy vaziyatlarni, emotsional holatlarni tasavvur qilish, empatiya va his qilinishni rivojlantirish. (Cambridge Core)
Reaktiv / pasiv xayol (daydreaming / reverie)	Bilinchsiz, ko'pincha erkin ravishda paydo bo'ladigan tasavvurlar, orzular, tasavvurdagi "hosilalar". (OUP Academic)

Shuni ta'kidlash joizki, bu turlar ko'pincha ajralmagan holda, bir-biri bilan bog'liq tarzda ishlaydi — masalan, antitsipativ xayolda konseptual va ijtimoiy-emosional elementlar uyg'unlashadi.

Xayol insonda bolalikdan boshlab shakllanadi va hayot davomida rivojlanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xayol rivojlanishi quyidagi bosqichlardan o'tadi.

- Bolalik davrida xayol ko'pincha o'yinlar, ertaklar, tasavvur asosida shakllanadi — bola hech ko'rmagan narsalarni fantasiyalash, "tasavvur sayohatlari" qilishi mumkin.
- Shirley's qiyofiy xotiralar yoki "eidetik tasavvurlar" — ayniqsa bolalikda, real holatni aniq tasavvur qilish qobiliyati — xayolning dastlabki ko'rinishlaridandir.
- Yosh o'sishi bilan xayol ko'proq abstrakt, konseptual, ijtimoiy-emosional shakllarni olishga moyil bo'ladi: o'smir kelajak rejaları, ijtimoiy rol, shaxsiy identitet, ideal va orzular haqida xayollar qiladi.
- Fantaziya bilan birga antitsipatsiya va rejalashtirish xayollari kuchayadi: bu yoshda xayol muammolarni yechish, reja tuzish va kreativ yechimlar ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi.
- Voyaga yetgach, xayol ko'proq shaxsiy maqsadlar, ijodiy vazifalar, kasb, reja, hayotiy strategiyalar bilan bog'liq bo'ladi.
- Xayol kreativlik, muammolarni hal qilish, ilmiy va badiiy faoliyatda, ijtimoiy munosabatlarda muhim rol o'ynaydi.
- Xayol — statik holat emas: tajriba, bilim, o'qish, muhit, emotsional holatlar unga ta'sir qiladi, shuning uchun xayol doimiy rivojlanadi va qayta shakllanadi.
- Ijtimoiy sharoit, ta'lim, ijodiy mashg'ulotlar xayol salohiyatini kengaytiradi; shaxsiy tajriba va individual farqlar esa xayol turlarining yo'nalishini belgilaydi.
- Xayol — kreativ faoliyatning psixologik poydevori. Xayol orqali shaxs yangi g'oyalar, original yechimlar va badiiy obrazlarni hosil qiladi.
- Kreativ xayol orqali inson nafaqat yaratuvchanlikka erishadi, balki muammolarni noodatiy yechimlar bilan hal qiladi, mukammal reja va konsepsiyalar ishlab chiqadi.
- Tadqiqotlar shuni ko'rsatganki, xayol qobiliyati yuqori bo'lgan shaxslar ijodiy salohiyatni mustahkam rivojlantiradilar, motivatsiya va ijtimoiy moslashuv qobiliyatlari keng bo'ladi.

Xulosa

Xayol — inson ongining murakkab, ko'p qirrali va ijodiy salohiyatga asos bo'luvchi psixologik jarayon. Uning turlari — fantaziya, konseptual, antitsipativ, ijtimoiy-emosional va boshqa shakllar — inson faoliyati, ijodiy fikrlash va kelajak rejalari uchun asos yaratadi. Xayol yoshdan — bolalik davridan boshlanib, hayot davomida rivojlanadi va moslashuvchanlik xususiyatiga ega. Ijtimoiy muhit, ta'lim, shaxsiy tajriba va motivatsiya xayol salohiyatining rivojida muhim omillardir. Shu bois psixologiya va pedagogik amaliyotda xayol va tasavvurni rag'batlantirish, rivojlantirish metodlari ustuvor e'tibor talab qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Vygotsky, L. S. (2004). *Imagination and creativity in childhood*. Journal of Russian & East European Psychology, 42(1), 7–97.
2. Torrance, E. P. (2019). *Creativity and talent development: The Torrance model*. Creativity Research Journal, 31(2), 101–112.
3. Runco, M. A. (2007). *Creativity: Theories and themes: Research, development, and practice*. Elsevier Academic Press.
4. Sternberg, R. J., & Lubart, T. I. (1999). *The concept of creativity: Prospects and paradigms*. In R. J. Sternberg (Ed.), *Handbook of creativity* (pp. 3–15). Cambridge University Press.
5. Csikszentmihalyi, M. (1996). *Creativity: Flow and the psychology of discovery and invention*. HarperCollins.